
*Jakub Łojko**Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu**Jerzy Łojko**Konin*

ZDUŃSKA WOLA W OKRESIE PRZEDLOKACYJNYM – LUDNOŚĆ I GOSPODARKA

Zduńska Wola to obecnie miasto w województwie łódzkim, stolica powiatu zduńskowolskiego oraz gminy miejskiej i wiejskiej o tej samej nazwie. W minionych stuleciach, poczynając od średniowiecza, była osadą wiejską, na terenie województwa sieradzkiego i powiatu szadkowskiego do upadku Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Jej terytorialną przynależność do parafii Korczew potwierdzają źródła do 1767 r., czyli do czasów erygowania oddzielnej parafii Zduńska Wola. Korczew zaś był jedną z miejscowości, położonych w granicach archidiecezji gnieźnieńskiej, archidiaconatu uniejowskiego oraz dekanatu szadkowskiego. Położenie geograficzne wraz z przynależnością administracyjną określają archiwa, w których należy prowadzić poszukiwania materiałów źródłowych. Z pewnością są to: Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD), a szczególnie w zasobach Archiwum Skarbu Koronnego (ASK) tam się znajdujących, Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie oraz Archiwum Diecezjalne we Włocławku (ADWł).

Z licznych zagadnień składających się na monograficzne opracowanie dziejów Zduńskiej Woli w okresie przedlokacyjnym, tylko niektóre doczekały się omówienia w dorobku historiografii polskiej. Do takich należą dzieje parafii Korczew i Zduńska Wola¹ (przede wszystkim do 1825 r., czyli do lokacji miasta). Jednak są to opracowania fragmentaryczne, gdyż podstawą ich sporządzenia są wyłącznie akta wizytacji kanonicznych oraz księgi metrykalne obu wspomnianych parafii. Na uwadze mamy obszerne repertoria wizytacji dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej i diecezji kujawsko-pomorskiej, pióra wybitnych historyków Kościoła: księży Stanisława Librowskiego² oraz Witolda

1 P. Kurowicz, J. Szewczyk, G. Sztandera, *Z dziejów kościoła i cmentarza parafialnego w Korczewie, Zduńska Wola 2012*; G. Sztandera, *Świecka i kościelna przynależność administracyjna parafii Korczew*, „Biuletyn Szadkowski” 2015, t. 15, s. 225-235; tenże, *Akta metrykalne parafii Korczew*, „Biuletyn Szadkowski” 2015, t. 15, s. 237-245.

2 S. Librowski, *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABiMK) 1974-1975, t. 28-31, cz. 1, z. 1-4, s. 41-219, 5-156, 5-131, 5-208; 1976, t. 32-33, cz. 2, z. 1-2, s. 5-157, 71-223; 1977, t. 34, cz. 3, s. 5-150; 1978, t. 37, cz. 4, s. 53-174.

Kujawskiego³. Opublikowano je na łamach półrocznika „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”.

Nie można też zapomnieć o monografii Józefa Śmiałowskiego⁴, obszernie opisującej przeszłość miasta po jego lokacji, jednakże jedynie kilka stron poświęcającej biegowi dziejów przed tym wydarzeniem. Zduńska Wola nie doczekała się więc prawdziwie monograficznego ujęcia swoich dziejów w czasach przed 1825 rokiem. Zbliżająca się dwusetna rocznica lokacji staje się więc doskonałą okazją do zmiany tego stanu rzeczy. Należy jednak zauważyć, że materiały archiwalne dotyczące tego terenu są bardzo rozproszone. Dla okresu wczesnonowożytnego są to przede wszystkim księgi grodzkie sieradzkie i szadkowskie, przechowywane w AGAD-zie. W tym archiwum zachował się zespół rejestrów poborowych, czyli wykazów obciążeń fiskalnych miasta i jego mieszkańców ze wspomnianych stuleci. Część taryf podatkowych zachowała się w zespole znanym jako „Sumariusz Sieradz”, który także znajduje się we wspomnianym archiwum warszawskim⁵.

Nieliczne informacje o najstarszych dziejach Zduńskiej Woli w udokumentowanych źródłach pisanych podał Śmiałowski⁶. Poczet właścicieli wsi⁷ otwiera niejaki Andrzej, wymieniony w 1394 r. W jego rękach, oprócz wymienionej wsi, znalazły się: Paprotnia, Pstrokonie, Woźniki oraz Zduny. Po raz ostatni Andrzeja ze *Zdun alias Woli* wymieniono w 1403 r. Po nim Zduńską Wolę przejął Piotr (1418). Być może jego synem lub wnukiem był kolejny Andrzej, występujący z tytułem burgrabiego sieradzkiego i chorążego

3 W. Kujawski, *Repertorium ksiąg wizytacyjnych diecezji kujawsko-pomorskiej przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie*, cz. 1-2, ABiMK 2002, t. 77-78, s. 149-268 i 71-159.

4 J. Śmiałowski, *Zduńska Wola. Monografia miasta do 1914 roku*, Łódź 1974.

5 Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Sumariusze i księgi pomocnicze urzędu grodzkiego sieradzkiego.

6 J. Śmiałowski, *Zduńska Wola...*, s. 14-15.

7 Szerzej o bogato opracowanej kwestii własności ziemskiej w tym regionie zob. dla okresu średniowiecznego S. Zajączkowski, *Studia nad terytorialnym formowaniem ziem łęczyckiej i sieradzkiej*, Łódź 1951; S.M. Zajączkowski, *Własność rycerska w dawnych ziemiach łęczyckiej i sieradzkiej do połowy XIII w.*, „Rocznik Łódzki” (dalej: RŁ) 1961, t. 4, s. 139-169; tenże, *Wielowioskowa własność szlachecka w dawnych ziemiach łęczyckiej i sieradzkiej w drugiej połowie XIII i XIV w.*, RŁ 1964, t. 9, s. 119-143; tenże, *Studia nad wielowioskową własnością szlachecką w Łęczyckiem i Sieradzkim i jej rola w osadnictwie (od końca XIV do połowy XV w.)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1966, t. 14, nr 2, s. 179-208; tenże, *O wielowioskowej własności szlacheckiej w województwie łęczyckim w XV i pierwszej połowie XVI w.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Seria 1, Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1969, t. 60, s. 79-104. Także A. Szymczakowa, *Szlachta sieradzka XV wieku. Magnifici et generosi*, Łódź 1998; też, *Nobiles Siradienses. Rody Ponajów, Pomianów, Gryfów, Kopaczów i Pobogów*, Warszawa 2011; T. Nowak, *Własność ziemska w ziemi łęczyckiej w czasach Władysława Jagiełły*, Łódź 2003. Dla okresu wczesnonowożytnego W. Szczygielski, *Koncentracja szlacheckiej własności ziemskiej w Szadkowskiem w latach 1629-1789*, RŁ 1978, t. 26, s. 27-41. Dla okresu XVIII i XIX w. E. Nejman, *Rodziny ziemiańskie i ich majątki w okolicach Szadka*, „Biuletyn Szadkowski” 2022, t. 22, s. 171-198.

tej ziemi. Po nim, jako dziedzicu dóbr zduńskowolskich, pojawił się Jan, syn Andrzeja, który przejął Paprotnię, Woźniki i Pstrokonie. Zduńska Wola pozostała w ręku ojca jako dożywocie, a po jego śmierci wieś miała przejść Dorota, córka z drugiego małżeństwa. Zapewne Dorota zmarła przed 1488 r., skoro wieś znalazła się w rękach Jana już w 1487 r. Dobra zduńskowolskie pozostawały w rękach tej rodziny co najmniej do 1497 r. Zachowany materiał źródłowy generalnie koncentruje się na właścicielach dóbr. Nieliczne informacje dotyczą innych zagadnień, a przede wszystkim obciążeń fiskalnych poszczególnych wsi i ich działów. Pod uwagę należałoby wziąć inwentarze gospodarcze Zduńskiej Woli z lat 1673 i 1699, o których Śmiałowski tylko wzmiankuje. Ten drugi inwentarz dokładnie opracowała Elżbieta Nejman⁸.

Obraz społeczności lokalnej, jej wszystkich stanów (szlachta, mieszczaństwo, włościanstwo), dają liczne publikacje naukowe i popularnonaukowe, w tym wydawnictwa Towarzystwa Przyjaciół Zduńskiej Woli. Szczególnie cenne są opracowania Nejman, obficie czerpiące z zasobów AGAD-u (księgi grodzkie i ziemskie sieradzkie i szadkowskie). Szczególną wartość przedstawia opracowanie dotyczące szlachty sieradzkiej w XIX w.⁹

Gospodarczy obraz Zduńskiej Woli w taryfach podatkowych z XVI stulecia

Jednym ze źródeł, o które można wzbogacić cywilizacyjno-gospodarcze przemiany Zduńskiej Woli, są dobrze zachowane taryfy podatkowe z XVI w. Pobór, który zapisany jest w omawianych rejestrach, przede wszystkim płacono od tzw. *łana*¹⁰ ziemi, co jednak niekoniecznie musi oznaczać jej rozmiar – a jedynie wielkość gospodarstwa danego szlachcica. Podatek (w tym przypadku) płacony był raz w roku. Istniały między innymi łąny średzkie (flamandzkie, chełmińskie) – te wynosiły 16-17 ha – i frankońskie, które można przeliczyć na „dzisiejsze” 22-25 ha. Zachowane dane pozwalają więc na oszacowanie wielkości gospodarstwa, należącego do danego szlachcica – a więc i, zapewne, wielkości całej wsi. Liczne skróty, występujące w tekście źródła, zostały rozwinięte.

Tab. 1. Zestawienie poborów parafii Korczew na 1511 i 1518 r.

Parochia Corczeniensis			
Podatnik	1511 (manualia)	1518 (manualia)	Strona
Eadem ¹¹ nobiles ¹²	3½	2½	187
Vola eiusdem ¹³ , nobiles	4½	3	187
Stąsżicze nobiles ¹⁴	4	7	187

8 E. Nejman, *Cztery pokolenia rodu Złotnickich w Zduńskiej Woli*, Zduńska Wola 2013, s. 48-49.

9 Taż, *Szlachta sieradzka XIX wieku*. Herbarz, wyd. 2, Zduńska Wola 2017.

10 M. Kamler, *Łan*, [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej*, red. A. Mączak, t. 1, Warszawa 1981, s. 446.

11 Taż (tutaj: *Corczew*).

12 *Czyli szlachta*.

13 Taż (tutaj: *Corczew*).

14 *Część Głowackiego, podane w 1518* (za A. Pawiński, *Polska XVI wieku pod względem*

Stąsice Grzymała nobilis ¹⁵	6½	4½	187
Stąsice Cawiecki	6½	7	187
Parthkow nobiles	1½	2½	187
Janyssowice	1	5½	188
Rambieskie nobiles	1	2	188
Vola Sdunska nobiles	1	2	188
Voislavice nobiles	3 ½	3½	188
Zamlynye nobiles	3	4	188
Stassice Cawieczka nobilis ¹⁶	1½	8	188
Rzicz nobiles	1½	1	188
Raduchow nobiles	4	6	188

Źródło: oprac. własne za A. Pawiński, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 2, Warszawa 1883, s. 187-188, oryginały AGAD, ASK, sygn. 24, k. 133v-134; k. 230-230v

Tab. 2. Zestawienie poborów parafii Korczew na 1540 r.

Parrochia Korczow ¹⁷		
Podatnik	1540 (laneis) ¹⁸	Karta
Eadem ¹⁹	2	102
Stradzow	3	102
Eadem [sors] Stephani	÷	102
Prathkow	3	102v
Sthaszice [sors] Grzimalini	2÷	102v
Staszice [sors] Rosdzer (Rospierski?)	3	102v
Staszice [sors] alia Rosdzer (Rospierski?)	7	102v
Janyschewice	5÷	102v
Rambieskie [sors] Crussyna	1÷	102v
Eadem [sors] Jaroslai	÷	102v
Wolia Zdunska	5÷	102v
Woyslawice	5÷	102v
Zamlynye	1÷	102v
Rzicz	÷	102v
Raduchow	2 ²⁰	102v

Źródło: oprac. własne na podstawie AGAD, ASK, sygn. 26, k. 102-102v

geograficzno-statystycznym, t. 2, Warszawa 1883, s. 187, przyp. 2).

15 *Szlachcic*.

16 *1518 Stęszycze in parte Rospierski 1½ manualis* (za A. Pawiński, *Polska XVI wieku...*, s. 188, przyp. 1).

17 AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego (dalej: ASK), sygn. 26, k. 69, Karta początkowa dot. poborów województwa sieradzkiego.

18 W tej sekcji nie podano jednostek, ale zapewne chodzi o łany i kwarty, jak w przypadku pozostałych wykazów.

19 Tak (tutaj: *Korczow*).

20 Na karcie, poniżej, napisano (nie jest to cytat dosłowny), że z 38 łanów razem pobrano 22 floreny i 24 grosze.

Tab. 3. Zestawienie poborów parafii Korczew na lata 1552 i 1553

Parochia Korczow ²¹			
Podatnik	1552 (coloni ²²)	1553 (laneis)	Strona
Eadem ²³ , sors Mar.(tini) Rozdzialowski (taberna manualis)	3	2 ½	229
Eadem ²⁴ , sors Petri Wązik	2	-	229
Stradzow, sors Joannis Crussyna	6	4	229
Stradzow, sors Goreczki	1	-	229
Prathkow, sors Joannes Crussyna	1	-	229
Prathkow, sors Joannes Camoczki	1	-	229
Prathkow, sors Nicolai Pratkowski	1	-	229
Stęssycze (1553 Grzimalin), (taberna manualis)	8	3	229
Molendini dua manualis pro una rota			229
Stęssycze Rosp.(yerskie?) sors Martini (taberna manualis)	5	6	229
Stęssycze Rosp.(yerskie?), sors Lucae	5	-	229
Alia Stęssycze Rosp.(yerskie?), sors Martini (1553 Mediocres)	5	6	229
Alia Stęssycze Rosp.(yerskie?), sors Nicolai eadem	5	-	229
Janysewycze (Taberna manualis)	13	5 ½	229
Rambieskye (dziś Rębieskie), sors Crussyna	4	2 ½	229
Rambieskye (dziś Rębieskie), sors Joannis Camoczki	1	-	229
Rambieskye (dziś Rębieskie), sors Nicolai Pratkowski	1	-	229
Wolia Zdunska	10	5 ½	230
Woyslawicze, sors Stanislai	3	8	231
Woyslawicze, sors Petri et Joannis	7	-	231
Zamlynye (molendinum manualia a rota una)	5	1 ½	231
Rzycz, sors Stanislai Wązik	1	½	231
Rzycz, sors Petri et Joanni Wązik	3	-	231
Raduchow (dziś Reduchów)	10	3	231

Źródło: A. Pawiński, *Polska XVI wieku...*, s. 229-230, oryginały AGAD, ASK, sygn. 25, k. 179v-180; ASK, sygn. 26, k. 355v

21 Także w 1576 r. *Wolia Woyslawska laneis 1½* (za A. Pawiński, *Polska XVI wieku...*, s. 229, przyp. 1).

22 Czy chodzi tu o kmieci?

23 *Korczow*.

24 *Korczow*.

Tab. 4. Zestawienie poborów parafii Korczew na 1563 r.

Parrochia Korczow ²⁵		
Podatnik	1563 (lan.)	Karta
Eadem ²⁶ Urzik	1	478v
Ibidem ²⁷ Rozdzałowski	2	478v
Ibidem Krussina	1 ²⁸	478v
Sztradzow sors Alberti ²⁹	2 [minus lanei?] ³⁰	478v
Sztradzow sors Puczek	3	478v
Sztradzow sors Puczek-Rospyerski ³¹	2 ³²	478v
Sztradzow sors Rozdzałowski	5 [minus? 2 lanei]	478v
Prathkow Joannes	2 [et quarta]	478v
Prathkow Albertus	2 [÷; minus quarta?]	478v
Prathkow Kruszina	÷ ³³	478v
Sthradzicze Glovacki	7	478v
Janiszewicze	6	478v
Rembieskie Crussina	1 [minus quarta]	478v
Albertus	1 [et quarta]	478v
Ibidem Prathkowski ³⁴	÷ [minus quarta]	478v ³⁵
Volia Zdunska	4	479
Voislawicze	10	479
Volia eiusdem ³⁶	2	479
Raduchow	9	479

Źródło: oprac. własne na podstawie AGAD, ASK, sygn. 26, k. 477v-478v

25 AGAD, ASK, sygn. 26, k. 437, Karta początkowa dot. poborów województwa sieradzkiego.

26 *Korczow*.

27 Tamże.

28 Pobór nie *de lanei*, ale *de quarta* – nie z łana, ale z kwarty.

29 Obok napisano: *Eadem??? Siessche? Sic husdr?? sicdem?*

30 Wpisy oznaczone nawiasem kwadratowym odnoszą się do dodatkowych wzmianek przy kwocie ilości łanów, pisanych na prawym marginesie karty.

31 Ponad *Puczek* napisano: *Rospyerski*, zapewne był to błąd, który poprawili urzędnicy.

32 Pobór nie *de lanei*, ale *de quartis* – nie z łanów, ale z kwart.

33 Nie wiadomo, co oznaczał ten znak. Być może chodzi o brak wpisu – tudzież 1 łan, co wskazywałoby napisane obok stwierdzenie *minus quarta?*

34 Oznaczony jako razem z *Albertusem*.

35 Na końcu karty zapisano: *Latis lanei 34 et quartae 2, facilem (?) floreni 23 / 10 grossus (?)*. Zapewne odnosi się to do poboru ze wszystkich wpisów na karcie. Pobrano więc 23 floreny i 10 gr z 34 łanów i 2 kwart – 34½ łana. Suma ta nie odnosi się do całej parafii Korczew – jedynie do k. 478v.

36 Chodzi tu o *Voislawicze*.

Tab. 5. Rejestr szlachty bezkmiciej³⁷ parafii Korczew na 1564 r.

Parrochia Korczow ³⁸	
Podatnik ³⁹	1564
Eadem sors Gromaczki	1 quarta
Stradzw sors Goreczki	1 laneis
Prathko sors Bryzek	1 quarta

Źródło: oprac. własne na podstawie AGAD, ASK, sygn. 25, k. 675-675v

Tab. 6. Zestawienie poborów parafii Korczew na 1565 r.

Parrochia Korczow ⁴⁰		
Podatnik	1565	Karta
Eadem ⁴¹ sors Martini Rozdzialowski	2 laneis	652
Eadem sors Krussina	1 quarta	652
Eadem sors Uczikowa	1 laneis	652
Stradzw sors Krussina	2 laneis 1 quarta	652
Eadem sors Jacobi Stos	3 quartae	652
Stesycze Rospersensis sors Puczek	2 laneis	652
Eadem sors Martini Rozdzialowski	4 laneis	652
Prathkow sors Alberti	3 laneis 1 quarta	652
Eadem sors Joannis	2 laneis ÷ 1 quarta	652
Eadem sors Krussina	÷ laneis	652v
Stellicze Glowaczkie	1 laneis	652v
Janissewiche	6 laneis	652v
Volia Zdunska	4 laneis ÷	652v
Rambiczkie sors Krussina	1 laneis 1 quarta	652v
Eadem sors Joannis Prathkow	1 laneis 2 quartae	652v
Eadem sors Alberti	1 laneis; - quartae ⁴²	652v
Stellicze Grzima sors Puczek	3 quartae	652v
Eadem sors Alberti	2 laneis	652v
Eadem sortis Stanislai	1 laneis	652v
Voislawicze sors Petri	1 laneis	652v
Eadem sors Andree Cuczik	2 ÷ laneis	652v
Zamlinie	2 ÷ laneis	652v
Volia dicta Rzicz sors Uczik	1 ÷ laneis ⁴³	652v
Eadem sors Andree	1 laneis	653
Raduchow+	9 laneis	653

Źródło: oprac. własne na podstawie AGAD, ASK, sygn. 26, k. 652-653

37 Określa go niepoprawnie jako rejestr poborowy. Zob. K. Chłapowski, *Źródła pisane*, [w:] *Ziemia polskie Korony w II połowie XVI wieku. Wydanie zbiorcze*, red. H. Rutkowski, M. Słoiński, cz. 2, Warszawa 2021, s. 98,

38 AGAD, ASK, sygn. 25, k. 599, Karta początkowa dot. poborów województwa sieradzkiego.

39 Wszystkie wpisy na k. 675v (k. 675 jest stroną tytułową).

40 Tamże, sygn. 26, k. 609, Karta początkowa dot. poborów województwa sieradzkiego.

41 Taż (tutaj: *Korczow*).

42 Bez kwarty.

43 Z tej karty razem 38 łanów i 1 quarta.

Tab. 7. Zestawienie poborów parafii Korczew na 1576 r.

Parochia Korczeph ⁴⁴	
Podatnik	1576 (lan.)
Eadem ⁴⁵	3 et quarta
Stradzow	3
Stesicze rozpierskie	„ ⁴⁶
Pratkow	2½ ⁴⁷
Janisewicze	6
Rambieskie	3
Stessicze Grzimaline	3 et quarta 3
Wolia zduniska	„ ⁴⁸
Woislawicze	4½ ⁴⁹
Zamlinie	2½
Wolia Woisławska	1½
Raduchoff	9

Źródło: oprac. własne na podstawie AGAD, ASK, sygn. ASK, sygn. 26, k. 822v

W badanych wykazach wspomniano ok. 12 wsi z parafii Korczew, które płaciły pobór. Są to: Korczew, Wólka Korczewska (?), Stęszyce, Stęszyce – część szlachcica Grzymały, Stęszyce część szlachcica Kawieckiego, Pratków, Janiszewice, Rębieskie, Zduńska Wola, Wojsławice, Zamlinie, Stęszyce – część szlachcica Kawieckiego (2. raz), *Rzicz* (?) oraz Raduchów.

1511

Z największej ilości łańów podatek płacą Stęszyce, a dokładniej części Grzymały i Kawieckiego (6½). Najmniej dają Janiszewice, Rębieskie i Zduńska Wola – po 1 łań każdy.

1518

Z największej ilości łańów podatek płacą Stęszyce, a dokładniej sama wieś (7 łańów) i oznaczona jako *Caviczka nobilis* (8). Część samego Kawieckiego płaci z 7 łańów – być może chodzi o jego synów? W każdym razie wychodzi tutaj 15 łańów. 6 łańów płaci Raduchów – na 2 miejscu – oraz Janiszewice – 5½ łańa, na 3 miejscu. Najmniej płaci szlachta z *Rzicza*.

1540

Najwięcej płacą znowu Stęszyce – jednak tutaj już nie ma części Kawieckich. Być może przejęła ją rodzina Rozpierskich, która razem płaci podatek z 10 łańów? Oprócz tego, względem poprzednich wykazów, tu pojawia się w tym wykazie wieś Stradzów,

44 AGAD, ASK, sygn. 26, k. 798, Karta początkowa dot. poborów województwa sieradzkiego.

45 *Korczeph*.

46 Obok napisano: *Combusti lanei 6½*.

47 Obok napisano: *minus lanei 1½ combusti*.

48 Obok napisano: *Combusto lanei 4*.

49 Obok napisano: *minus lanei 3 am ordontati* (?).

płacąca podatek z 3 łanów. W Stradzowie oraz Rębieskich są części osób bez nazwiska – podano tylko imiona: *Stephani* (Stefan) oraz *Jaroslai* (Jarosław).

1552

Szlachta w tym roku płaci podatki za kmieci – poznajemy więc ich liczebność w gospodarstwie. Najwięcej chłopów mają Janiszewice (płaci z tzw. karczmy dorocznej), następnie Zduńska Wola i Raduchów. Najmniej jest w *Rzeczy* (1 chłop) oraz w Rębieskich, na częściach Jana Kamockiego i Mikołaja Pratkowskiego, w Stradzowie, w częściach Góreckiego, w Pratkowie – na częściach Jana Kruszyny, Jana Kamockiego, Mikołaja Pratkowskiego oraz Jana Kruszyny.

1553

W tym przypadku podatek płacony jest znów z łanów. Tymczasowa zmiana sposobu poboru wynika zapewne z przeprowadzanej w poprzednim roku reformy podatkowej⁵⁰ – i wynikającej z niej potrzeby ponownego złożenia zeznań podatkowych przez panów. W tym przypadku przy większości miejsc postawiono znak, oznaczający brak odpowiedzi. Jednakże przy kilku miejsc podano liczbę: przy Wojśławicach (części niejakiego Stanisława, z 8 łanów), przy Stęszycach Rozpierskich (części Marcina Rozpierskiego?, 6 łanów tak z części jego jak i części *alia*, także oznaczonej *mediocres*; średniej; być może należącej do rodziny?), oraz, najmniej przy części Stanisława Wązika w *Rzeczy* – ½ łana.

1563

Tutaj z największej ilości łanów płaci Raduchów (9) oraz Wojśławice (10). W tym wykazie po raz pierwszy pojawia się tzw. kwarta (*quarta*), zapewne chodzi tutaj o ¼ łanu. Takie 1 *minus quarta*, czyli, wydaje się, ¾ łana, ma Wojciech? Pratkowski.

1564

Ten wykaz różni się tym od innych, iż jest to tzw. rejestr szlachty bezkmiecej. Ziemie najpewniej nie są więc zbyt duże – podatek pobierany jest z 1 łanu (w Stradzowie, część Góreckiego) oraz z kwarty (Korczew, część Gromadzkiego; Pratków, część Bryzka).

1565

Największy podatek płaciła wieś Raduchów – z 9 łanów, najmniejszy zaś Korczów, a dokładniej część Kruszyny – z 1 kwarty.

1576

W tym przypadku należy wskazać, iż tereny parafii musiał nawiedzić pożar – przy wzmiankach o pobranym podatku mowa jest o tym, że *combusto lanei*. Jak możemy się więc domyśleć, z tego powodu dany właściciel został z jego zapłaty (części lub całości) libertowany, a więc zwolniony. Co ciekawe, jedną z takich wsi jest Zduńska Wola. Oznacza to więc, że przed rokiem 1576 – albo w tym roku – pożar musiał strawić całą zabudowę wsi oraz pola. Pozostałymi są Pratków (zapłata z 2½ łana, 1½ spłonęła), Wojśławice (zapłata z 4½ łana, 3 łany spłonęły), a także Stęszyce Rozpierskie (całą wieś libertowano, miała płacić z 6½ łanów). Najpewniej pożar nie dotarł do Raduchowa – płaci on bowiem z takiej samej ilości łanów, co niespełna 10 lat wcześniej, a dokładniej 9.

50 Por. np. dla rejestrów województwa poznańskiego: Wstęp źródłoznawczy, Atlas Fontium, <https://atlasfontium.pl/rejestry-poborowe-poznanskie/wstep-zrodloznawczy-pzn/>, [3.05.2025].

Przy okazji badania rejestrów poborowych dowiadujemy się nie tylko informacji na temat jej (szacowanej) powierzchni czy w pojedynczym przypadku ilości kmieci. Poznajemy nazwiska rodzin szlacheckich, którzy posiadali te wsie – i możemy poznać, jakie rodziny są powiązane z jej historią. Są to, między innymi: Cucikowie? (*Cuczyk*), Górecy, Grzymałowie, Kawieccy, Kamoccy, Kruszynowie, Pratkowscy, Rozdziałowscy, Rozpierscy, Puczkowie, Stosowie, Uzikowie (*Urzyk*), Wązikowie, a także wielu innych, których nazwiska nie podano (Jarosław, Marcin, Mikołaj, Wojciech). Być może chodzi o braci albo synów jednej z tych rodzin?

Oprócz rejestrów poborowych, omówionych powyżej, w AGAD-zie, w zespole *Sumariusze i księgi pomocnicze urzędu grodzkiego sieradzkiego oraz varia z akt ziemskich i grodzkich wielkopolskich* (*Sumariusz Sieradz*) zachowało się kilka taryf podatkowych powiatu szadkowskiego z XVI stulecia. Najzasobniejszy w tego rodzaju źródła jest AGAD, gdzie ocalał zbiór materiałów z Archiwum Skarbu Koronnego. Tu zachowały się taryfy z lat 1628-1789⁵¹ – m.in. łanowego z lat 1628-1629, podymnego z 1629, 1630, taryfa zbożowa z 1789; taryfy pogłównego⁵² z lat 1666, 1673, 1674, 1676-1677; pogłównego z lat 1674-1675⁵³; podymnego⁵⁴ z lat 1679, 1683, 1684, 1734, 1775, 1789, 1790; pogłównego⁵⁵ z lat 1691-1693; pogłównego⁵⁶ z 1692 r. Większość wymienionych źródeł nie została udostępniona w formie kopii cyfrowych, a niektóre z nich nie są udostępniane zainteresowanym z uwagi na ich stan zachowania. Z tego też powodu nie zdecydowano się na ich analizę.

Zduńska Wola, dawna wieś szlachecka, powstała w XIII-XIV stuleciu – jak wskazuje nazwa i w pewnym stopniu chronologia źródeł wzmiankujących o tej miejscowości. Ta nazwa sugeruje także jej lokację jako wsi na prawie niemieckim, co było związane z procesami urbanizacyjnymi w Królestwie Polskim. Powstające miasta, gdzie można było dokonać wymiany towarowo-pieniężnej, wymagały zwiększenia roli pieniądza w handlu. To właśnie wsie lokowane na prawie niemieckim wprowadzały oczynszowanie zamiast zobowiązań w naturaliach. Tym samym pieniądz odgrywał coraz większą rolę w wymianie handlowej.

W nazwie *Zduńska Wola* kryje się jeszcze informacja o wsi Zduny, na gruntach której powstała ta miejscowość⁵⁷. W dobie rozbicia dzielnicowego Zduny leżały w księstwie łęczycko-sieradzkim, a z chwilą odnowienia Królestwa Polskiego za Przemysła II i w do-

51 AGAD, Sumariusze i księgi pomocnicze urzędu grodzkiego sieradzkiego oraz varia z akt ziemskich i grodzkich wielkopolskich, sygn. 28.

52 Tamże, sygn. 31.

53 Tamże, sygn. 32.

54 Tamże, sygn. 33.

55 Tamże, sygn. 35.

56 Tamże, sygn. 36.

57 S. Zajączkowski, S.M. Zajączkowski, *Materiały do słownika historyczno-geograficznego dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej do 1400 r.*, cz. 2, Łódź 1970, s. 241; *Miasta polskie w tysiącleciu*, t. 2, red. M. Siuchniński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, s. 93.

bie panowania Władysława Łokietka i Kazimierza Wielkiego, lecz po śmierci lokalnych książąt, była jedną z wielu miejscowości województwa sieradzkiego i powiatu Szadek.

Parafia Korczew

Najstarszą pertynencję administracyjną Zduńskiej Woli w Kościele katolickim określa księga uposażeń archidiecezji gnieźnieńskiej. Położenie Zduńskiej Woli określono jako wieś parafii Korczew w dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej, archidiakonacie uniejowskim i w dekanacie szadkowskim⁵⁸.

Korczew w źródłach pisanych pojawia się w 1386 r.⁵⁹, jako miejscowość, z której wywodził się szlachetnie urodzony *Czesantha* (Cieszęta). Po raz kolejny wymieniono go w 1394 r.⁶⁰ Księga uposażeń, powstała w początkach XVI stulecia za pontyfikatu prymasa i arcybiskupa gnieźnieńskiego Jana Łaskiego, podaje⁶¹, że do parafii Korczew, której kościół nosił wezwanie św. Katarzyny, przynależały osady wiejskie. Były to: Wojsławice, Wólka Wojsławska, Janiszewice, Stęszycze Rozpierskie, Stęszycze Średnie, Stęszycze Tymieńskie, Zduńska Wola, Rembieskie, Zamłynie, Reduchów, Pratków i Stradzew. Tak duża liczba osad wiejskich, tworzących okręg parafialny, jest ważną przesłanką do stwierdzenia, że była to parafia powstała w okresie średniowiecza w czasach, gdy dokonywała się transformacja organizacji kościelnej i przejścia od „kościół grodowego” do „sieci parafialnej”. Oznacza to, że cały obszar kraju poczęto pokrywać siecią kościołów, w których dokonywała się katecheza ludności otoczonej opieką duszpasterską i działających w rytmie liturgii godzin, przyjętej w kalendarzu archidiecezjalnym. Skończyły się więc czasy, kiedy ludność przybywała do ważniejszych grodów, gdzie istniały świątynie i gdzie odprawiano nabożeństwa. Nie było zatem przyporządkowania wiernych do określonej wspólnoty. To przyporządkowanie stało się faktem dopiero w końcu XII w. Stopniowo coraz szersze obszary państwa (archidiecezji i diecezji) pokrywano gęstniejącą siecią parafii.

Parafia, po opolu, była najstarszą jednostką organizacyjną społeczeństwa. Przynależność do niej wynikała przede wszystkim z racji miejsca urodzenia i zamieszkania. Wspólnota była zobowiązana do uczestnictwa w liturgii świąt i niedziel, podczas której szafowano sakramentami. Życie człowieka było wpisane w tę wspólnotę. Parafia dbała o intelektualny i kulturowy oraz duchowy format człowieka, dając mu między innymi wykształcenie w szkole parafialnej (ale tylko dla potomstwa męskiego). Otaczała potrzebujących w chorobach i materialnym ubóstwie, wspierała społeczność poprzez udzielanie nisko oprocentowanych pożyczek wyderkafowych (pod zastaw). Życie człowieka w sensie duchowym wiązało się z przyjęciem sakramentów chrztu, eucharystii, pokuty, bierzmowania, małżeństwa oraz ostatniego namaszczenia.

58 *Ziemie polskie Korony w II połowie XVI wieku...*, s. 508.

59 S. Zajączkowski, S.M. Zajączkowski, *Materiały do słownika...*, cz. 1, Łódź 1966, s. 140.

60 Tamże.

61 J. Łaski, *Liber beneficiorum archidiecezji gnieźnieńskiej*, wyd. J. Łukowski, t. 1, Gniezno 1880, s. 478-481 (Zduńska Wola – tamże, s. 479, 481).

Po śmierci ciała człowieka spoczywało na przykościelnym cmentarzu. Codzienne życie i jego rytm określał kalendarz, oznaczony porami roku. W liturgii zaś, był to kalendarz wyznaczony świętami, w których obowiązywał zakaz pracy (niedziele, święto Zmartwychwstania Pańskiego, Narodzenia Pańskiego, Nowy Rok, Wszystkich Świętych itd.). Ważne miejsce w tym kalendarzu liturgicznym zajmowały święta patrona parafii, dzień dedykacji kościoła – związany z konsekracją świątyni i inne uroczystości (procesje i nabożeństwa – Gorzkie Żale, Droga Krzyżowa, nabożeństwa majowe). Z parafią powiązane były: szkoła oraz szpital, w którym przebywali biedni, schorowani ludzie wymagający szczególnej opieki i troski. Była częścią rynku lokalnego miast, z którymi była powiązana nie tylko siecią drożną, prawem własności, bliskością geograficzną. Wielorakie jej funkcje, odzwierciedlające się w prowadzonej dokumentacji (księgi metrykalne i inne) to jeden z podstawowych elementów konstrukcyjnych monografii każdego miasta, każdej wsi i innej osady.

Tab. 8. Ludność wsi w parafii Korczew według pogłównego dla prowincji wielkopolskiej, zbieranego w latach 1674-1676

Wieś	Parafia	Liczba osób		Opłata		Uwagi	Źródło ⁶²
		Szlachta	Chłopi	zł	gr		
Korczew i Stęszycze	Korczew	1	42	44	0		219
Pratków	Korczew	0	31	31	0		219
Zduńska Wola	Korczew	3	14	20	15		219
Stęszycze Rozpierskie	Korczew	-	-	-	-	Placify wspólnie z Korczewem	219
Stęszycze Grzymaline	Korczew	2	4	5	15		219
Janiszewice	Korczew	5	20	30	0	Dopiska: na wsi Czesnik ⁶³	219
Rembieskie	Korczew	0	20	20	0		219
Wojśławice i Wola Wojśławska	Korczew	6	76	82	15		219
Wojśławice i Wola Wojśławska	Korczew	1(?)	0(?)	75	0	Płaci Jegomość Kasztelan Konarski a Dignitate ⁶⁴ . Przy wpisie nie podano ilości osób	219

62 Biblioteka Książąt Czartoryskich – Oddział Muzeum Narodowego w Krakowie, F. Łoyko, Skarb: Regestr pogłównego prowincji wielkopolskiej. T. 2, 1674 – 1676, rkps, sygn. 1100.

63 Nie wiadomo, o którego cześnika chodzi – być może cześnika sieradzkiego. Wtedy był to Konstanty Tomicki. Nadano mu urząd 2 stycznia 1667 r., awans na sędziego wieluńskiego dostał 21 października 1678 r. Zob. *Urzednicy województw łęczyckiego i sieradzkiego XVI-XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Opaliński, H. Żerek-Kleszcz, Kórnik 1993, s. 139, nr 983.

64 Chodzi tutaj o tzw. kasztelana konarskiego (zapewne ze swoją swiątą), w czasie sporządzania wykazu był to Aleksander Wężyk. Nadano mu urząd 5 czerwca 1671 r., zmarł 12 czerwca 1687 r. Zob. *Urzednicy województw łęczyckiego i sieradzkiego XVI-XVIII wieku. Spisy...*, s. 146, nr 1046; *Polski słownik biograficzny w późniejszych tomach planuje się wydanie biogramu Aleksandra Wężyka: Planowane hasła z serii podstawowej, Polski słownik biograficzny*, https://www.psb.pan.krakow.pl/wp-content/uploads/2023/11/W-Wi_lista_hasel.pdf, [19.04.2025].

Stradzew	Korczew	0	20	20	0	219
Zamłynie	Korczew	2	15	19	16	219
Raduchów	Korczew	0	15	15	0	219
Wsie włączone do Zduńskiej Woli						
Krobanówek ⁶⁵	Marzenin	3	20	26	15	224
Śwędzieniewice	Marzenin	8	18	26	0	224
Karśnice ⁶⁶	Marzenin	8	0	6	0	224
Osmolin	Borszewice	1	5	8	0	225

Źródło: oprac. własne na podstawie Biblioteka Książąt Czartoryskich – Oddział Muzeum Narodowego w Krakowie, F. Łoyko, Skarb: Regestr pogłównego prowincji wielkopolskiej. T. 2, 1674-1676, rkps, sygn. 1100, k. 219, 224-225

Przypadek Zduńskiej Woli jest jednak nieco odmienny niż wielu miast Królestwa Polskiego i całej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Miasto nie powstało na terenie wsi parafialnej; nie powstało także w miejscu spełniającym funkcje sakralne (klasztór, prepozytura, kapela, pustelnia, sanktuarium itd.) Sama nazwa miejscowości, w której jeden z członów kompozycyjnych nazwy własnej, słowo *Wola*, wskazuje na jej genezę powiązaną z procesem kolonizacji na prawie niemieckim, czyli XIII-XIV stuleciem. Nazwa ta oznacza wieś, którą lokowano na prawie niemieckim (lub jego odmianami) i była oczynszowana, a daniny w naturaliach stanowiły skromny ułamek obciążeń mieszkańców. Tym samym dominacja pieniądza w oczynszowaniu jej mieszkańców wskazuje, że Zduńska Wola znalazła się w strefie wpływów jakiegoś miasta, które było centrum strefy dominujących wpływów, obejmującej wieś parafii Korczew.

Jakie wsie w parafii Korczew wchłonęło miasto⁶⁷? Najprawdopodobniej były to Stęszycze. Krobanówek był w XVI w. w parafii Marzenin, Osmolin w parafii Borszewice, Karśnice (os. Karsznice) w parafii Marzenin, Śwędzieniewice też w parafii Marzenin. Obie graniczyły z parafią Korczew⁶⁸.

Wykaz pogłównego (tab. 9) został skopiowany przez urzędnika, Feliksa Łoykę. Zawiera podatek „od głowy” z lat 1674-1676. Dzięki niemu możemy dowiedzieć się, jaka była populacja wsi (być może, co można wywnioskować z wysokości płaconego podatku, uwzględniano tutaj także kobiety i dzieci) parafii Korczew oraz wsi włączonych w tym okresie do samej Zduńskiej Woli. Wymienia oddzielnie szlachtę i chłopów (oznaczonych tam jako *plebeis*). Jest więc inaczej, niż w przypadku rejestrów poborowych z I połowy XVI wieku (gdzie płacono podatek od wielkości ziemi, a taki – siłą rzeczy – płaćła tylko szlachta, która miała ją na własność). Wykaz podaje wysokość podatku,

65 W wykazie jako *Krobanow minor*.

66 W wykazie jako *Karsnice Olbrachtowe*.

67 Według bazy TERYT są to: Frajszyca, Henryków, Kolonia Karsznice, Krobanówek, Nowe Miasto, Osiedle Karsznice, Osmolin, Rozomyśl, Stęszycze, Śwędzieniewice, Zduny. Zob. Zduńska Wola, Wikipedia, https://pl.wikipedia.org/wiki/Zduńska_Wola, [10.11.2024].

68 *Atlas historyczny Polski XVI wieku. Województwo sieradzkie i województwo łęczyckie w drugiej połowie XVI wieku*, red. H. Rutkowski, cz. 1. Mapy, plany, Warszawa 1998, s. 3, „Szadek”.

jaki zapłaciła cała wieś. Każdy chłop płacił średnio 1 zł, 2 zł zaś szlachta; wysokości te ulegały zmianom, zależnym zapewne od wielkości rodziny danego płatnika. Najwięcej mieszkańców – co najmniej 82 – miały Wojsławice i Wola Wojsławska (płaciły one podatek razem). Na drugim miejscu (ok. 43 osoby) możemy zauważyć Korczew i Stęszycę Rozpierskie (razem). Na trzecim miejscu zaś był to Bratków (31 chłopów, brak szlachty) i Świądziejewice, włączone do Zduńskiej Woli (26 chłopów i szlachciców). Głównie jednak ludność wsi nie przekracza 20-25 osób. Najmniejszą wsią są Stęszycę Grzymalińskie – nazwane tak od rodziny Grzymałów, która posiadała (i nadal zapewne ją posiada) część wsi w XVI wieku, co widoczne jest w rejestrach poborowych. Zduńska Wola, bez uwzględnienia wsi włączonych, ma tylko 17 osób (14 chłopów i 3 szlachciców). Po dodaniu jednak do niej 4 wsi, populacja wzrasta do 57 chłopów i 23 szlachciców. Razem jest to 80 osób, co nieco „sztucznie” plasuje ją jako prawie najludniejszą (82 miały Wojsławice oraz Wola Wojsławska).

Dodając podatek od 4 wsi, Zduńska Wola płaciłaby więc ok. 87 zł⁶⁹. Byłaby więc prawie najbogatsza – bowiem i tak Wojsławice oraz Wola Wojsławska (po wliczeniu podatku płaconego przez kasztelana konarskiego, Aleksandra Wężyka, i jego świty) płacą razem 157 zł i 15 gr. Najmniejszy podatek płać Stęszycę Grzymalińską.

Odrębna parafia w Zduńskiej Woli powstała dopiero w 1767 r.⁷⁰ Duże rozproszenie archiwaliów uniemożliwia gruntowne badania nad jej przeszłością. Z tego powodu jej dzieje przedstawiono na podstawie zachowanych akt wizytacji. Są to rękopisy przechowywane w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku⁷¹, oznaczone jako: Acta episcopalia (Akta wizytacji arcybiskupów gnieźnieńskich), sygn. Wiz. 9 (k. 382; z lat 1711-1712⁷²), Wiz. 59 (k. 747-748; z lat 1761-1763⁷³), Wiz. 72 (k. 394-409; z roku 1779⁷⁴), Wiz. 81 (k. 150-160; z roku 1788⁷⁵).

69 Według Z. Żabińskiego (*Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Wrocław 1981) system ten zmieniał się na przestrzeni wieków i rządów królów (zależał przede wszystkim od ilości złotego kruszcu w pieniądzu). Według ordynacji z 1650 r., 6 zł polskich miało mieć równowartość 180 gr. Tym samym 1 zł równał się 30 gr, to więc założenie przyjęte w pracy. Tamże, s. 120-122. Szerzej o samych zmianach systemu pieniężnego, Tamże, s. 84-186. Zob. także M. Męclewska, *złoty polski (złp.)*, [w:] *Encyklopedia historii gospodarczej...*, s. 561-562.

70 W. Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska. Opracowanie historyczno-źródłoznawcze*, Włocławek 2011, s. 640.

71 Tamże. Autor podaje jeszcze rękopis o sygnaturze Wiz. 107 (s. 13) z roku 1801. S. Librowski, *Repertorium akt wizytacji...*, cz. 1, z. 4, ABiMK 1975, t. 31, s. 538 (Librowski podaje, że Zduńska Wola jest na s. 15, nie zaś s. 13).

72 S. Librowski, *Repertorium akt wizytacji...*, cz. 1, z. 1, ABiMK 1974, t. 28, s. 117.

73 Tamże, cz. 1, z. 2, ABiMK 1974, t. 29, s. 306.

74 Tamże, cz. 1, z. 3, ABiMK 1975, t. 30, s. 377. Określa, że wizytacja tamtejszego kościoła znajduje się na Wiz. 72 (s. 381-394).

75 Tamże, s. 428.

Wizytację parafii Korczew⁷⁶ rozpoczyna wzmianka o wezwaniu kościoła parafialnego, którego patronką była św. Katarzyna. Prawa patronatu przysługiwały dziedzicom Korczewa. Wspomniane uprawnienia obejmowały także prawo prezenty, dające przywilej przedstawiania kandydatów na wakującą godność plebana korczewskiego. Te kompetencje przypomina wzmianka o Plebanie Jakubie z Szadka, którego prezentowali Mikołaj, Stefan i Piotr Korczewscy oraz Jan, Mikołaj, Stanisław *Liphnyczowie*. Zatem Korczew był wsią, podzieloną pomiędzy dwie rodziny szlacheckie.

W granicach parafii leżały wsie, których opieką duszpasterską otaczał pleban korczewski. Omawiana księga uposażeń określała obowiązki mieszkańców wobec parafii, a przede wszystkim świadczenia przeznaczone na uposażenie duchownego, utrzymanie kościoła (*fabrica ecclesiae*) i inne cele, w tym denar Świętego Piotra przeznaczony jako danina na rzecz Soplisy Apostolskiej. Pewne świadczenia parafia uzyskiwała z wsi należących do parafii Strońsko, co świadczyć może, że niegdyś ich mieszkańcy byli parafianami Korczewa. To jednocześnie wskazówka, skłaniająca do wczesnego datowania parafii na XIII w. Najstarsze parafie, takie jak ta, zwykle obejmowały rozległe terytorium, rozciągające się w promieniu nawet do 10 km. Ich obszar wraz rozwojem demograficznym ulegał pomniejszeniu, gdyż wydzielano nowe parafie, zawierające w sobie co większe wsie. Dowodem na to, w interesującym nas przypadku, są informacje o dziesięcinach, meszmem płaconych przez mieszkańców licznych wsi należących w początkach XVI w. do parafii Strońsko (graniczącej w Korczewem). Owe zobowiązania wobec parafii korczewskiej zestawiono w tabelach obejmujących przynależne do niej wsie oraz wsie parafii strońskiej⁷⁷.

Proces kanonicznego erygowania parafii w Zduńskiej Woli rozpoczął się z pewnością już w 1766 r.⁷⁸ Fundator, czyli Feliks Złotnicki, musiał ugodzić się z plebanem korczewskim, Jakubem Słomczyńskim, i kolatorem parafii, Pawłem Zarembą Tymienieckim, dziedzicem Korczewa. Przedmiotem takiej umowy musiały być utracone dochody z powodu oderwania pewnych wsi od tej parafii i włączenia jej w powstającą parafię zduńskowolską. Feliks Złotnicki, łowczy szadkowski, zobowiązał się jednorazowo wypłacić ekwiwalent utraconej dziesięciny oraz wystawić dzwonnice przy kościele korczewskim. Dwie wsie Feliksa Złotnickiego pozostały w granicach parafii korczewskiej. Do podpisania omawianej umowy doszło 22 grudnia 1766 r. Ostatecznie proces kanonicznego erygowania parafii zakończył się 27 stycznia 1768 r., kiedy do akt działalności arcybiskupa gnieźnieńskiego, Gabriela Podoskiego, wpisano kopię aktu erekcyjnego⁷⁹.

76 ADWŁ, Acta episcopalia, Akta wizytacji arcybiskupów gnieźnieńskich, Wiz. 59, k. 741-746.

77 Dowodem na to, że parafia Korczew mogła być erygowana już w XIII w., jest kościół w Strońsku, zaliczany do pereł architektury wczesnogotyckiej i znajdujące się w nim elementy architektury romańskiej.

78 S. Librowski, *Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Włocławku. Dokumenty samoistne*, t. 5, Włocławek 1996, s. 54-55, nr 2403.

79 H. Rybus, *Regesty wybranych zapisek z akt działalności arcybiskupów gnieźnieńskich*, ABiMK 1961, t. 3, z. 1-2, s. 377-378.

Przechowywana w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku wizytacja kanoniczna dekanatu szadkowskiego z 1779 r.⁸⁰ w zasadzie powtarza treść wcześniejszych wizytacji, którą aktualizuje. Podobnie można ocenić zawartość kolejnej wizytacji z 1788 r.⁸¹ Dotyczy to głównie daty kanonicznej erekcji parafii w Zduńskiej Woli, gdzie wcześniej istniała kaplica Matki Boskiej Śnieżnej wspomina jako fundowana w 1599 r. oraz konsekracji świątyni parafialnej w 1782 r. Kościół parafialny fundowali opiekunowie małoletnich Złotnickich, a jego poświęcenia dokonał ksiądz Tomasz Karaśkiewicz, dziekan szadkowski, prepozyt w Widawie, kanonik wieluński.

Wizytacja dekanatu szadkowskiego z 1825 r. krótko opisuje parafię w Zduńskiej Woli. W zasadzie powtarza wszystkie informacje zawarte w jej opisach z poprzednich lat. Potwierdza Feliksa Złotnickiego jako jej fundatora, lecz datę jej powstania przenosi na 1768 r. W mieście nie było przytułku dla ubogich, szkoły parafialnej. W granicach parafii leżało 7 wsi szlacheckich, jedna rządowa oraz 5 dworów⁸².

W Bibliotece Wojewódzkiej im. J. Piłsudskiego w Łodzi zachowały się dwie księgi metrykalne parafii Zduńska Wola. Najstarsza obejmuje wpisy z lat 1767 do 1792. Druga rozpoczyna się wpisami z 1792 r.⁸³ Na kartach pierwszej z nich miejscowy pleban, ksiądz Jan Nepomucen Jankowski prowadził własne zapiski historyczne nawiązujące w treści do wydarzeń związanych z funkcjonowaniem parafii. Jedna z nich dotyczyła uporządkowania stanu prawnego uposażenia parafii w grunty uprawne jej zapisane przez Feliksa Złotnickiego. Wspomniano także o akcie erekcyjnym parafii z 5 listopada 1766 r., który zaginął w archiwum kościelnym. Jednak jego druga kopia została odnaleziona w Łowiczu, zapewne w archiwum arcybiskupim. To dało okazję do zakończenia wspomnianego sporu w 1789 r., który rozpoczął się za poprzednika ks. Jankowskiego, plebana księdza Kazimierza.

Opisy wsi. Kwestia osady wiejskiej Czekay

Z roku 1671⁸⁴ pochodzi inwentarz Zduńskiej Woli, zwanej też Pańską, i Kawieczyna, wsi, na których w XIX w. powstało miasto. Na samym wstępie inwentarza zaznaczono, że wieś nie była obsiana. Jeszcze za *nieboszczyków*, poprzednich dziedziców pożar zniszczył dwór właścicieli, obory. Dokonujący spisu z natury wspomnieli o jednej stodole z dwoma bojewiskami. Ogień nie dosięgnął spichrza. W spustoszałej owczarni przetrzymywano 12 krów i *sześćdziesiąt*

80 S. Librowski, *Repertorium akt wizytacji...*, cz. 1, z. 3, ABiMK 1975, t. 30, s. 49 (parafia Korczew i Zduńska Wola, ADWł, Wiz. 72).

81 Tamże, s. 100 (parafia Korczew i Zduńska Wola, Wiz. 81).

82 W. Kujawski, *Repertorium ksiąg wizytacyjnych diecezji kujawsko-kaliskiej przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku*, cz. 3, ABiMK 2000, t. 74, s. 359.

83 J. Jurek, *Na marginesie zduńskowolskiej księgi metrykalnej*, „Na Sieradzkich Szlakach” 2017, nr 1, s. 7-9.

84 AGAD, Księgi ziemskie i grodzkie sieradzkie, Libri relationum, sygn. 40, k. 150-150v.

sztuk drobniejszego bydła. W dalszej części tego gospodarczego opisu wspomniano o mieszkańcach: kmieciach Wawrzychu, Ptasichu, Kuli, Cichym (jego pola nie były obsiane), Olechu, Kmieciku, Wandyku, 4 bezosobowo wspomnianych zagrodnikach, i jeszcze jednym zagrodniku. Źródła wśród mieszkańców Zduńskiej Woli wspomina młynarza, którego dobytek i zabudowania strawił pożar. Na podstawie tak lakonicznych informacji trudno zidentyfikować położenie wymienionych zabudowań mieszkalnych i gospodarczych. Możemy przypuszczać, że jedynie dwór znajdował się w miejscu obecnego (siedziba urzędu miasta) lub w jego pobliżu.

Przywilej na miejsce targowe, zwane *Czekaj* (Czekaj), przy wsi Zduńska Wola dla Feliksa Złotnickiego, łowczego szadkowskiego⁸⁵, wystawił 21 września 1773 r. król Stanisław August Poniatowski⁸⁶. Monarcha wyraził zgodę na organizację 12 targów rocznych, czyli jarmarków, w tym miejscu w dniach: wigilię Świętej Trójcy, wigilię św. Marii Magdaleny, wigilię Wniebowzięcia NMP, wigilię św. Jana Kantego, św. Tekli, św. Cecylii, nazajutrz po Młodziankach, wigilię św. Agnieszki, sobotę przed Niedzielą Staroza-pustną, wigilię św. Józefa, wigilię św. Wojciecha, wigilię Wniebowstąpienia Pańskiego. Przywilej królewski zezwalał na wolny handel wyrobami rzemieślniczymi, zwierzętami, płodami rolnymi, przy czym zaznaczał, że jarmarki nie powinny szkodzić interesom gospodarczym sąsiednich miast. Najprawdopodobniej wystawca miał na myśli Sieradz, Szadek, Łask, Pabianice i Widawę⁸⁷.

Cytowany przywilej rozpoczyna trwający ponad pół wieku proces urbanizacji Zduńskiej Woli, który kończy wystawienie przywileju lokacyjnego w roku 1825. To dość nietypowa droga powstawania miasta, odmienna od zwyczajowej, rozpoczynającej się nadaniem prawa miejskiego. W tym przypadku myśl o jej przekształceniu w miasto, zapewne narodziła się nieco wcześniej – wskazuje na to erygowanie oddzielnej parafii Zduńska Wola, wydzielonej z parafii Korczew w roku 1767.

Z 4 lipca 1788 r.⁸⁸ pochodzi obszerny opis Zduńskiej Woli i jej przyległości: osady Czekaj oraz wsi Stęszycze (tu interesują nas przede wszystkim dwie pierwsze osady). Sporządzono go przy okazji kontraktu zawartego pomiędzy Masłowskimi a Złotnickimi⁸⁹. Źródło rozpoczyna się opisem rezydencji i otaczającej ją zabudowy dworskiej, kuchni, browaru. Do zabudowań przylegał ogród z sadem, w którym hodowano jabłka, śliwki,

85 Urząd nadano mu 2 stycznia 1765 r., zwolnił go – formalnie, zmarł bowiem 6 kwietnia 1780 r. – 24 maja. Zob. *Urzednicy województw łęczyckiego i sieradzkiego XVI-XVIII wieku. Spisy...*, s. 188, nr 1413.

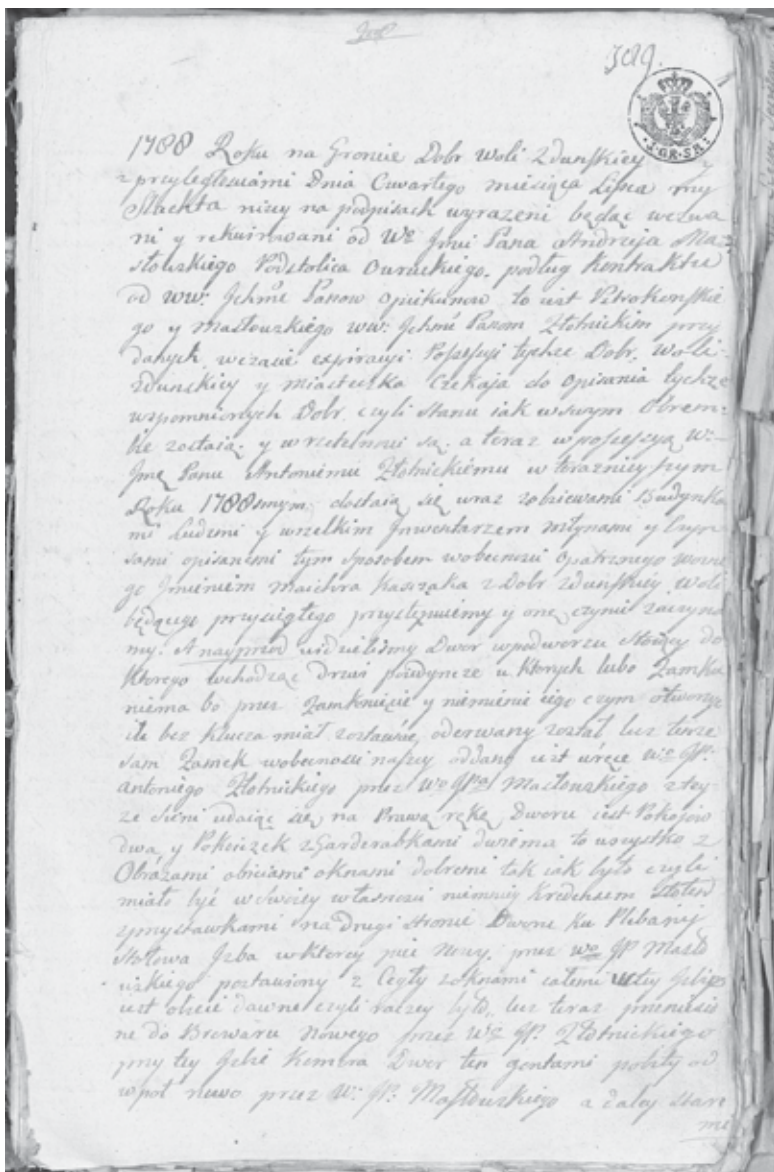
86 AGAD, Księgi Spraw Publicznych (Kanclerskie) Metryki Koronnej, sygn. KK 51, k. 429-430.

87 W literaturze właściwą datę tego przywileju podał J. Maroszek, *Targowiska wiejskie w Koronie Polskiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku*, Białystok 1990, s. 133, 213, 227. J. Śmiałowski (*Zduńska Wola...*, s. 16, przyp. 7) oraz inni autorzy powołują się na kopię tego przywileju z 1774 r., oblatowaną w księdze grodzkiej sieradzkiej (AGAD, Księgi ziemskie i grodzkie sieradzkie, Acta castrensia Siradiensia – relationes, sygn. 149).

88 Opisała go także E. Nejman, *Cztery pokolenia rodu Złotnickich...*, s. 58-59.

89 AGAD, Księgi ziemskie i grodzkie sieradzkie, Libri relationum, sygn. 180, k. 389-402v.

porzeczki. Opis wspomina o poddanej ludności i jej obowiązkach, posiadanych domostwach i budynkach gospodarczych. W dalszej części omawianego źródła znalazły się informacje o kościele parafialnym w Zduńskiej Woli oraz osadzie.

Ryc. 1. Pierwsza strona opisu Zduńskiej Woli oraz jej przyległości: osady Czekaj oraz wsi Stęszyce z 4 lipca 1788 r.

Źródło: AGAD, Księgi ziemskie i grodzkie sieradzkie, Libri relationum, sygn. 180, k. 389

Wspomniane źródło wymienia poddanych, zamieszkujących: półtrolnika Grzegorza Dymowego, płacącego 2 zł i 22 gr czynszu, drugi, Piotra Kulkę, Filipa Kmicika, Błażeja Staniaszczyka, Jakuba Króla, Szymona cieślę, Pawła Króla, Sebastiana Grobelnego, którzy płacili czynsze w tej samej wysokości, co pierwszy. Kolejną grupę mieszkańców stanowili zagrodnicy: Marcin Złoty, Ignacak Złoty, niejaki Jan, Paweł Kazek. Wszyscy płacili po 1 zł i 8 gr podymnego.

Kolejny fragment poświęcony jest opisowi osady Czekaj. W Nowych Dwojakach przed kościołem mieszkał Majcher kucharz i woźny. Drugą połowę budynku zajmowali komornicy, *plóciennik na żabie siedzący* płacił dymowego 1 zł 8 gr, czynszu 24 zł. Kazimierz Michalski *w Starych Dwojakach siedzący* płacił z połowy dymowego 1 zł 8 gr. Inwentarz wspomina nienazwanego kowala, Błażeja Rymarza, komornicę, Mikołaja Kiałczewskiego, nienazwanego bednarka, Walentego Sikorskiego, Jakuba Strycharza, Pawła Sobaszczyka, komornicę, Jędrzeja Stelmacha, kolejną komornicę, Jana Marciniaka, zajmującego domostwo wybudowane przez jego ojca, Antoniego Garbarza, *Starego Czekajskiego*, Jakuba szewca, Majchera Stolarza, Wojciecha Czekajskiego oraz gminę żydowską. Jej członkami byli: Kuśnierz (*kuśmierz*) Żółtobroda, Kuśnierza Warszawskiego, Icyk Krawiec Warszawski, Icyk Berkowicz, Jakubowicz Tabacznik, Kupiec Wrocławski, Józef Krawiec Czarny, Kochman Kupiec, Lewek Piekarz, Krawiec Owsiany z domostwa pod ratuszem, Cyrulik mieszkający w izdebce, a także nienazwana komornica szewcowa.

W opisie pojawia się, co ciekawe, ratusz. Przypomnijmy, że Czekaj w historiografii uważa się za osadę targową, nie za miasto⁹⁰ – co więc w takim razie robiłaby w niej budowla właściwa dla ośrodka municypalnego? Jak czytamy⁹¹:

„Ratusz ten się znajduje podług dawnego opisu w sianach dobrych. Dach z gruntow niezły tylko wniektorych mieyscach Szkudeł braknie iak markuiemy na poprawę tego Dachy wyndzie ze cztery Kopy szkudeł. (*k. 395v*) Złoby w Stayni dobre Drzwi zwszelkim Zamknięciem są. nad sklepem rynna zginęła trzeba iuz inny y szkudeł ze trzech. mury w Szyi y w Sklepie całe ruiny zadney unich niema Rzeznicy zkozikowego daią Kamień⁹² lub pienenizy Złoty ch Szesnascie”.

Pomimo wzmianki o ratuszu i rzeźnikach (czy chodzi tu o cech?) nie możemy przyjąć, że Czekaj był miastem lokacyjnym. Wszystko wskazuje, że omawiany inwentarz opisuje pewien etap procesu urbanizacyjnego i transformacji wiejskiego targowiska w miasto na prawie magdeburskim.

90 J. Śmiałowski, *Zduńska Wola...*, s. 16.

91 W cytowanym fragmencie zdecydowano się nie uwspółcześniać interpunkcji i pisowni wyrazów. Zob. AGAD, Księgi ziemskie i grodzkie sieradzkie, Libri relationum, sygn. 180, k. 395-395v.

92 Waga łaju, tłuszczu.

Przemiany demograficzne w XVIII i XIX stuleciu

Upadek państwowości polsko-litewskiej w końcu XVIII w. związany był przede wszystkim z wielkim kryzysem demograficznym, przejawiającym się w wielkim spadku liczby mieszkańców. Liczne klęski elementarne – przede wszystkim epidemie – spowodowały brak rąk do pracy i, w konsekwencji, stagnację gospodarczą. Dopiero od połowy XVIII w. obserwujemy stopniowy wzrost liczby ludności zdolnej do pracy. Niestabilna sytuacja polityczna w pierwszych dekadach po III rozbiorze Polski nie sprzyjała ożywieniu gospodarczemu. Dopiero utworzenie Królestwa Kongresowego z pewnymi prawami autonomii doprowadziło do stworzenia warunków sprzyjających działalności gospodarczej.

Zduńska Wola, posiadająca status targowiska wiejskiego, dzięki rodzinie Złotnickich herbu Prawdzic (właściwie Nowina)⁹³, stopniowo przeobrażała się w znaczącą osadę handlowo-rzemieślniczą. Proces ten rozpoczyna nadanie jej prawa do organizacji 12 jarmarków, zlokalizowanie w tym miejscu komory celnej oraz utworzenie parafii. Zapewnienie sprzyjających warunków do dalszej egzystencji dla potencjalnych osadników doprowadziło do powstania dużej osady o charakterze przemysłowej. Nejman⁹⁴, na podstawie zachowanych wykazów osadników z lat 1790-1832 zestawiała listę przybyszy do tej osady, obejmującą blisko 400 nazwisk, a także miejsca ich poprzedniego pobytu.

Przygotowania do lokacji Zduńskiej Woli trwały kilkadziesiąt lat. Początek urbanizacji tej wsi możemy wiązać z powstaniem parafii. Kolejny etap to rozwój demograficzny. Zduńską Wolę należało zasiedlić liczną grupą osadników, obdarzonych przez właściciela specjalnymi przywilejami. Nie było szansy, aby przyrost naturalny szybko zwiększył liczbę mieszkańców do kilkuset osób, co warunkowało dalszy rozwój miasta. Gdyby ten proces urbanizacji powiązać z przyrostem naturalnym, to lokacja mogłaby nastąpić dopiero w drugim lub trzecim pokoleniu mieszkańców. Trwałaby więc ok. 90-100 lat. Napływ osadników zdecydowanie przyspieszał powstawanie miast.

93 E. Nejman, J. Stulczewski, *Stefan Złotnicki (1779–1847) – założyciel miasta Zduńska Wola, podprefekt powiatu szadkowskiego, szlachcic i wolnomularz*, „Biuletyn Szadkowski” 2017, t. 17, s. 6-7; J. Śmiałowski, *Złotniccy – cztery wieki rodu*, „Na Sieradzkich Szlakach” 1999, nr 1, s. 4-5. A. Ruszkowski, *Cztery pokolenia rodu Złotnickich w Zduńskiej Woli (recenzja)*, „Na Sieradzkich Szlakach” 2010, nr 4, s. 69-70. E. Nejman, *Cztery pokolenia rodu Złotnickich...*, s. 48-49.

94 Autorka (E. Nejman) niestety nie podała sygnatur archiwalnych ksiąg, z których zaczerpnęła informacje, co utrudnia dotarcie do nich.

Tab. 9. Spis osadników przybyłych do Zduńskiej Woli z lat 1790-1832

Lp..	Państwo	Prowincja	Miejscowość	Nazwisko osadnika
1.	Austria	Czechy	Georgswalde ⁹⁵	Diesner
2.	Austria	Czechy	Georgswalde	Holfeld
3.	Austria	Czechy	Georgswalde	Dienstel-plóciennik
4.	Austria	Czechy	Georgswalde	Maj
5.	Austria	Czechy	Georgswalde	Kade
6.	Austria	Czechy	Georgswalde	Thum
7.	Austria	Czechy	Georgswalde	Klinger
8.	Austria	Czechy	Georgswalde	Böhm
9.	Austria	Czechy	Georgswalde	Kauer
10.	Austria	Czechy	Georgswalde	Winkler
11.	Austria	Czechy	Georgswalde	Meier
12.	Austria	Czechy	Georgswalde	Müller
13.	Austria	Czechy	Georgswalde	Buder
14.	Austria	Czechy	Georgswalde	Thiesner
15.	Austria	Czechy	Rumburk ⁹⁶	Schneider
16.	Austria	Czechy	Rumburk	Pazelt
17.	Austria	Czechy	Rumburk	Donat
18.	Austria	Czechy	Rumburk	Heine Trietschel
19.	Austria	Czechy	Rumburk	Lisner
20.	Austria	Czechy	Rumburk	Lumpe
21.	Austria	Czechy	Rumburk	Junkniel
22.	Austria	Czechy	Rumburk	Meltzer
23.	Austria	Czechy	Rumburk	Nitsche
24.	Austria	Czechy	Rumburk	Liebisch
25.	Austria	Czechy	Rumburk	Pietschman
26.	Austria	Czechy	Rumburk	Adler
27.	Austria	Czechy	Rumburk	Lange
28.	Austria	Czechy	Rumburk	Krischke
29.	Austria	Czechy	Rumburk	Salamon
30.	Austria	Czechy	Rumburk	Friese
31.	Austria	Czechy	Rumburk	Mildner
32.	Austria	Czechy	Rumburk	Trieb-plóciennik
33.	Austria	Czechy	Rumburk	Eisert
34.	Austria	Czechy	Rumburk	Klinger
35.	Austria	Czechy	Rumburk	Urban
36.	Austria	Czechy	Rumburk	Muller
37.	Austria	Czechy	Rumburk	Diesner
38.	Austria	Czechy	Rumburk	Porsche
39.	Austria	Czechy	Rumburk	Matz
40.	Austria	Czechy	Rumburk	Neuman
41.	Austria	Czechy	Rumburk	Eisert
42.	Austria	Czechy	Rumburk	Herbrich

95 Jiříkov k. Rumburk. Wszystkie identyfikacje miejscowości, jeśli nie zaznaczono inaczej, za E. Nejman, *Pochodzenie pierwszych mieszkańców Zduńskiej Woli*, „Na Sieradzkich Szlakach” 2017, nr 1, s. 60-61.

96 Rumburg.

43.	Austria	Czechy	Rumburk	Michel
44.	Austria	Czechy	Rumburk	Fitz
45.	Austria	Czechy	Rumburk	Grau
46.	Austria	Czechy	Rumburk	Förster
47.	Austria	Czechy	Rumburk	John
48.	Austria	Czechy	Rumburk	Kajl
49.	Austria	Czechy	Rumburk	Szmidt
50.	Austria	Czechy	Schluckenau ⁹⁷	Liebisich
51.	Austria	Czechy	Schluckenau	Weber
52.	Austria	Czechy	Schluckenau	Hesse
53.	Austria	Czechy	Schluckenau	Pietschman
54.	Austria	Czechy	Schluckenau	Eisert
55.	Austria	Czechy	Schluckenau	Priks
56.	Austria	Czechy	Schluckenau	Marschner-płóciennik
57.	Austria	Czechy	Schluckenau	Krebs
58.	Austria	Czechy	Schluckenau	Müller
59.	Austria	Czechy	Schluckenau	Knobloch
60.	Austria	Czechy	Schluckenau	Waldhauser
61.	Austria	Czechy	Schluckenau	Herbrich
62.	Austria	Czechy	Schluckenau	Endler
63.	Austria	Czechy	Schluckenau	Kinderman
64.	Austria	Czechy	Schluckenau	Waldhauser
65.	Austria	Czechy	Schluckenau	Zalm
66.	Austria	Czechy	Schluckenau	Hage
67.	Austria	Czechy	Schluckenau	Hesse
68.	Austria	Czechy	Schluckenau	Lejblich
69.	Austria	Czechy	Schluckenau	Roth
70.	Austria	Czechy	Schluckenau	Mueller
71.	Austria	Czechy	Schonlinde ⁹⁸	Friedrich-pończosznik
72.	Austria	Czechy	Schonlinde	Czaske
73.	Austria	Czechy	Schonlinde	Diesner
74.	Austria	Czechy	Schonlinde	Brože
75.	Austria	Czechy	Schonlinde	Matzke
76.	Austria	Czechy	Leitmeritz ⁹⁹	Ritter-płóciennik
77.	Austria	Czechy	Leitmeritz	Hope
78.	Austria	Czechy	Gabel	Horak
79.	Austria	Czechy	Erenberg	Hille
80.	Niemcy ¹⁰⁰	Saksonia	Zwickau	Balle
81.	Niemcy	Saksonia	Zwickau	Haniech
82.	Niemcy	Saksonia	Zwickau	Graubner
83.	Niemcy	Saksonia	Zwickau	Kaufman
84.	Niemcy	Saksonia	Seifendorf	Lorenz
85.	Niemcy	Saksonia	Seifendorf	Heinrichsort

97 Šluknov.

98 Krasna Lipa k. Rumburk.

99 Litomierzycy.

100 Rozumiane jako ogół – tereny Świętego Cesarstwa, oraz – po okresie wojen napoleońskich – Królestwa Prus.

86.	Niemcy	Saksonia	Seifendorf	Munnig
87.	Niemcy	Saksonia	Brechstat	Hospodarz
88.	Niemcy	Saksonia	Laubau	Zeisig w Erdmansdorf
89.	Niemcy	Saksonia	Netzschkau	Kruszwic
90.	Niemcy	Saksonia	Ostritz	Linke
91.	Niemcy	Saksonia	Ostritz	Riedel-plóciennik
92.	Niemcy	Saksonia	Opothal	Kisling
93.	Niemcy	Saksonia	Opa	Langenbek-szewc
94.	Niemcy	Saksonia	Weisnik	Plumpe
95.	Niemcy	Saksonia	Schlupwinkler	Schöler
96.	Niemcy	Saksonia	Blauberg	Netzstriker-plóciennik
97.	Niemcy	Saksonia	Unterfeldbach	Grab
98.	Niemcy	Saksonia	Wuidebonau	Rossy-plóciennik
99.	Niemcy	Saksonia	Zittau	Kaufman
100.	Niemcy	Saksonia	Zittau	Bursche w Reibersdorf
101.	Niemcy	Saksonia	Chemnitz	Böhm
102.	Niemcy	Saksonia	Chemnitz	Dost
103.	Niemcy	Saksonia	Chemnitz	Muenig
104.	Niemcy	Saksonia	Chemnitz	Schreiber
105.	Niemcy	Saksonia	Chemnitz	Werne
106.	Niemcy	Saksonia	Ebersbach	Thielmann
107.	Niemcy	Saksonia	Ebersbach	Starke
108.	Niemcy	Saksonia	Ebersbach	Kislig
109.	Niemcy	Saksonia	Renchenberg	May
110.	Niemcy	Saksonia	Renchenberg	Hübner
111.	Niemcy	Saksonia	Renchenberg	Pilz
112.	Niemcy	Saksonia	Renchenberg	Keil
113.	Niemcy	Saksonia	Renchenberg	Lindner
114.	Niemcy	Saksonia	Renchenberg	Riegier
115.	Niemcy	Saksonia	Renchenberg	Richter
116.	Niemcy	Saksonia	Renchenberg	Resler
117.	Niemcy	Saksonia	Renchenberg	Jager
118.	Niemcy	Saksonia	Renchenberg	Ryster-ciesla
119.	Niemcy	Saksonia	Renchenberg	Hajdrych
120.	Niemcy	Saksonia	Renchenberg	Kajl
121.	Niemcy	Saksonia	Rochlitz	Kuntze
122.	Niemcy	Saksonia	Rochlitz	Schmidt
123.	Niemcy	Saksonia	Rochlitz	Wagner
124.	Niemcy	Saksonia	Rochlitz	Schier
125.	Niemcy	Saksonia	Rochlitz	Horak
126.	Niemcy	Saksonia	Rochlitz	Wandraczke Teufel
127.	Niemcy	Saksonia	Rochlitz	Rieger
128.	Niemcy	Saksonia	Rochlitz	Schwander
129.	Niemcy	Saksonia	Rochlitz	Seidel
130.	Niemcy	Saksonia	Rochlitz	Schefeld Habenicht
131.	Niemcy	Saksonia	Rochlitz	Bieman
132.	Niemcy	Saksonia	Rochlitz	Janat-plóciennik
133.	Niemcy	Saksonia	Rochlitz	Tietz
134.	Niemcy	Saksonia	Rochlitz	Umlauf
135.	Niemcy	Saksonia	Rochlitz	Gebert

136.	Niemcy	Saksonia	Rochlitz	Genert
137.	Niemcy	Saksonia	Rochlitz	Groszman
138.	Niemcy	Saksonia	Rochlitz	Gusman-tkacz
139.	Niemcy	Saksonia	Rochlitz	Kasper-rolnik
140.	Niemcy	Saksonia	Rochlitz	Schwander
141.	Niemcy	Saksonia	Rochlitz	Sucharnek
142.	Niemcy	Saksonia	Schoenbuchel	Petsch
143.	Niemcy	Saksonia	Schoenbuchel	Guenther
144.	Niemcy	Saksonia	Schoenbuchel	Adler
145.	Niemcy	Saksonia	Luckenau v. Lukau	Liebisch
146.	Niemcy	Saksonia	Luckenau v. Lukau	Wentzel
147.	Niemcy	Saksonia	Königswalde	Lehmann
148.	Niemcy	Saksonia	Königswalde	Bacher
149.	Niemcy	Saksonia	Königshain	Keiser
150.	Niemcy	Saksonia	Königshain	Pilz
151.	Niemcy	Saksonia	Königshain	Feilschmid
152.	Niemcy	Saksonia	Königshain	Miller
153.	Niemcy	Saksonia	Ruppendorf	Keil
154.	Niemcy	Turyngia	Ehrenberg koło Fuldy	Mentzel
155.	Niemcy	Turyngia	Ehrenberg koło Fuldy	Schubert
156.	Niemcy	Turyngia	Ehrenberg koło Fuldy	Bergmann
157.	Niemcy	Turyngia	Ehrenberg koło Fuldy	Tschursz
158.	Niemcy	Turyngia	Ehrenberg koło Fuldy	Genau
159.	Niemcy	Turyngia	Ehrenberg koło Fuldy	Gampe
160.	Niemcy	Turyngia	Ehrenberg koło Fuldy	Endler Heidel
161.	Niemcy	Turyngia	Ehrenberg koło Fuldy	Hajer
162.	Niemcy	Turyngia	Ehrenberg koło Fuldy	Hille
163.	Niemcy	Turyngia	Ehrenberg koło Fuldy	Pol-pończosznik
164.	Niemcy	Turyngia	Ehrenberg koło Fuldy	Salm
165.	Niemcy	Turyngia	Ehrenberg koło Fuldy	Salomon
166.	Niemcy	Śląsk	Bunzlau ¹⁰¹	Winer
167.	Niemcy	Śląsk	Kunersdorf ¹⁰²	Lang
168.	Niemcy	Śląsk	Kunersdorf	Zobel
169.	Niemcy	Śląsk	Kunersdorf	Reinisch
170.	Niemcy	Śląsk	Kunersdorf	Eiselt
171.	Niemcy	Śląsk	Liebenau vel Liebau ¹⁰³	Hepner
172.	Niemcy	Śląsk	Liebenau vel Liebau	Klinger
173.	Niemcy	Śląsk	Liebenau vel Liebau	Seipt
174.	Niemcy	Śląsk	Liebenau vel Liebau	Szwarc
175.	Niemcy	Śląsk	Liebenau vel Liebau	Pacelt
176.	Niemcy	Śląsk	Liebenau vel Liebau	Körner
177.	Niemcy	Śląsk	Liebenau vel Liebau	Adler
178.	Niemcy	Śląsk	Neustädte ¹⁰⁴	Rösler
179.	Niemcy	Śląsk	Neustädte	Keil

101 Bolesławiec, w dzisiejszym województwie dolnośląskim.

102 Kunowice k. Frankfurtu nad Odrą.

103 Lubawka, w dzisiejszym województwie dolnośląskim.

104 Nowe Miasteczko, w dzisiejszym województwie lubuskim.

180.	Niemcy	Śląsk	Neustädtel	Effenberger
181.	Niemcy	Śląsk	Neustädtel	Pietsch-plóciennik
182.	Niemcy	Śląsk	Gablentz ¹⁰⁵	Jakel
183.	Niemcy	Śląsk	Gablentz	Keller-tkacz
184.	Niemcy	Śląsk	Rybnik	Kuhn
185.	Niemcy	Śląsk	Bielau ¹⁰⁶	Winkler
186.	Niemcy	Śląsk	Gruneberg vel Grünberg ¹⁰⁷	Viegul
187.	Niemcy	Śląsk	Gruneberg vel Grünberg	Ohm
188.	Niemcy	Śląsk	Gruneberg vel Grünberg	Pretzel
189.	Niemcy	Śląsk	Gruneberg vel Grünberg	Ebert
190.	Niemcy	Śląsk	Gruneberg vel Grünberg	Stams
191.	Niemcy	Śląsk	Laubenon	Michl
192.	Niemcy	Śląsk	Marszewica ¹⁰⁸	Hoppe nauczyciel
193.	Niemcy	Śląsk	Reichenbach ¹⁰⁹	Schrauzer
194.	Niemcy	Śląsk	Sagan ¹¹⁰	Muller
195.	Niemcy	Śląsk	Sagan	Mater
196.	Niemcy	Śląsk	Sagan	Kuchn
197.	Niemcy	Śląsk	Sagan	Hermuth
198.	Niemcy	Śląsk	Sagan	Jorberg
199.	Niemcy	Śląsk	Sagan	Kuske
200.	Niemcy	Śląsk	Sagan	Henig
201.	Niemcy	Śląsk	Sagan	Philipp
202.	Niemcy	Śląsk	Sprottau ¹¹¹	Hille
203.	Niemcy	Śląsk	Sprottau	Grohman z Wilhelmdorf
204.	Niemcy	Śląsk	Sprottau	Knol
205.	Niemcy	Śląsk	Sprottau	Milcz
206.	Niemcy	Śląsk	Sprottau	Matzke
207.	Niemcy	Śląsk	Steinkuncendorf	Glaeser-krawiec
208.	Niemcy	Śląsk	Libenthal ¹¹²	Mathes-nauczyciel
209.	Niemcy	Śląsk	Jawornik	Roskowiec
210.	Niemcy	Hesja	Anspach vel Auspach	Liebisch
211.	Niemcy	Hesja	Anspach vel Auspach	Fuchs
212.	Niemcy	Hesja	Anspach vel Auspach	Schinzel-plóciennik
213.	Niemcy	Hesja	Anspach vel Auspach	Halin
214.	Niemcy	Hesja	Anspach vel Auspach	Waldchauser

105 Jabłoniec, w dzisiejszym województwie lubuskim, powiecie żarskim.

106 Biała Nyska, w dzisiejszym województwie opolskim, lub Biała w województwie dolnośląskim, powiecie legnickim.

107 Zielona Góra, w dzisiejszym województwie lubuskim.

108 Pod Oławą.

109 Przybymierz, w dzisiejszym województwie lubuskim, powiat zielonogórski lub Dzierżoniów w województwie dolnośląskim.

110 Żagań.

111 Szprotawa, w dzisiejszym województwie lubuskim, powiecie żagańskim.

112 Lubomierz, w dzisiejszym województwie dolnośląskim, lub Luboradów w województwie dolnośląskim, powiecie milickim.

215.	Niemcy	Hesja	Grünberg	Rentsch
216.	Niemcy	Hesja	Grünberg	Schmidt
217.	Niemcy	Hesja	Grünberg	Lokner
218.	Niemcy	Hesja	Grünberg	Faustman
219.	Niemcy	Hesja	Grünberg	Pusz-kowal
220.	Niemcy	Hesja	Almendorf	Kolbe
221.	Niemcy	Hesja	Weisbach	Wentzel
222.	Niemcy	Hesja	Weisbach	Krause
223.	Niemcy	Hesja	Weisbach	Schulz
224.	Niemcy	Brandenburgia	Rädel ¹¹³	Krause
225.	Niemcy	Brandenburgia	Rädel	Fogt
226.	Niemcy	Brandenburgia	Rädel	Hübner
227.	Niemcy	Brandenburgia	Rädel	Kundlatz-plóciennik
228.	Niemcy	Brandenburgia	Rädel	Scheffel
229.	Niemcy	Brandenburgia	Rädel	Hartlik
230.	Niemcy	Brandenburgia	Rädel	Hilebrandt-szewc
231.	Niemcy	Badenia-Wirtembergia	Langenau	Lumpe
232.	Niemcy	Badenia-Wirtembergia	Langenau	Jahnel
233.	Niemcy	Badenia-Wirtembergia	Langenau	Balle
234.	Niemcy	Badenia-Wirtembergia	Reichenau	Pilz
235.	Niemcy	Badenia-Wirtembergia	Reichenau	Kochler
236.	Niemcy	Badenia-Wirtembergia	Reichenau	Jäger
237.	Niemcy	Badenia-Wirtembergia	Reichenau	Zajdel
238.	Niemcy	Badenia-Wirtembergia	Reichenau	Sztumpe
239.	Niemcy	Badenia-Wirtembergia	Paulsnest	Hausman
240.	Niemcy	Bawaria	Miasto Kronach	Bitterlich
241.	Niemcy	Bawaria	Tiefenroth	Hofman
242.	Niemcy	Bawaria	Tiefenroth	Grab
243.	Niemcy	Bawaria	Sesloch	Weinkeim
244.	Niemcy	Bawaria	Mulwurfnest	Hauser
245.	Niemcy	Bawaria	Letenreit	Doman
246.	Niemcy	Bawaria	Gersdorf	Preisler-plóciennik
247.	Niemcy	Bawaria	Sinhugel	Schlam
248.	Niemcy	Bawaria	Unterweinstadt	Geise
249.	Niemcy	Bawaria	Hothein	Hülbig
250.	Niemcy	Bawaria	Hothein	Günzler
251.	Niemcy	Meklemburgia	Schönberg ¹¹⁴	Harte
252.	Niemcy	Meklemburgia	Schönberg	Muller
253.	Niemcy	Meklemburgia	Friedland	Beier
254.	Niemcy	Meklemburgia	Friedland	Birnbaum
255.	Niemcy	Meklemburgia	Friedland	Rössel
256.	Niemcy	Meklemburgia	Friedland	Jakkel
257.	Niemcy	Meklemburgia	Friedland	Herbrich
258.	Niemcy	Meklemburgia	Friedland	Nachtwandler-plóciennik
259.	Niemcy	Meklemburgia	Friedland	Langer
260.	Niemcy	Meklemburgia	Friedland	Lefler-rolnik
261.	Niemcy	Meklemburgia	Friedland	Tuhm-tkacz

113 Koło Poczdamu.

114 Koło Lubeki.

262.	Niemcy	Meklemburgia	Friedland	Effenberger
263.	Niemcy	Meklemburgia	Friedland	Elsner-płóciennik
264.	Niemcy	Meklemburgia	Friedland	Ulman-mechanik
265.	Niemcy	Meklemburgia	Friedland	Schicht-postrzygacz
266.	Niemcy	Wielkie Księstwo Poznańskie	Rawicz	Kossmann
267.	Niemcy	Wielkie Księstwo Poznańskie	Rawicz	Resel
268.	Niemcy	Wielkie Księstwo Poznańskie	Franzstadt ¹¹⁵	Wyżyński-stolarz
269.	Niemcy	Wielkie Księstwo Poznańskie	Bogucice	Jerzyński rolnik
270.	Niemcy	Wielkie Księstwo Poznańskie	Margolin ¹¹⁶	Klatt-sukiennik
271.	Niemcy	Wielkie Księstwo Poznańskie	Margolin	Krenz
272.	Niemcy	Wielkie Księstwo Poznańskie	Margolin	Szuliz
273.	Niemcy	Wielkie Księstwo Poznańskie	Margolin	Schiewe
274.	Niemcy	Wielkie Księstwo Poznańskie	Leszno	Gessner
275.	Niemcy	Wielkie Księstwo Poznańskie	Zduny	Nadler
276.	Niemcy	Wielkie Księstwo Poznańskie	Zduny	Albrecht
277.	Niemcy	Wielkie Księstwo Poznańskie	Krotoszyn	Reman
278.	Niemcy	Wielkie Księstwo Poznańskie	Bojanów ¹¹⁷	Stark
279.	Niemcy	Wielkie Księstwo Poznańskie	Bojanów	Seifert
280.	Niemcy	Wielkie Księstwo Poznańskie	Bojanów	Lasch
281.	Królestwo Polskie	Woj. kaliskie	Stawiszyn	Philip
282.	Królestwo Polskie	Woj. mazowieckie	Dąbie	Matter

Źródło: oprac. własne na podstawie E. Nejman, *Pochodzenie pierwszych mieszkańców Zduńskiej Woli*, „Na Sieradzkich Szlakach” 2017, nr 1, s. 60-61

Przybysze do Zduńskiej Woli (tab. 9) trafiali przede wszystkim z terenów Świętego Cesarstwa Rzymskiego – tj. z prowincji niemieckich, szczególnie tych najbliższych granicy z Rzeczypospolitą (Brandenburgia, Meklemburgia, Saksonia, Śląsk) oraz z terenów Czech. Dominują przede wszystkim przybysze z miast takich, jak Rumburg (34 osoby), Šluknov w Czechach (20 osób); Rochlitz w Saksonii (20 osób); czy Friedland w Meklemburgii (12 osób). Możemy zauważyć, że przybysze „niemieccy” dominowali nad tymi „czeski” (z Czech trafiło 79 osadników, z Niemiec 203). Oprócz wspomnianych można wspomnieć także o takich miejscach, jak Wschowa, Margonin, Leszno, Bojanowo czy Rawicz – pochodzących z terenów (do 1793) Rzeczypospolitej, a później Prus Południowych oraz, po kongresie wiedeńskim, Wielkiego Księstwa Poznańskiego.

115 Na terenie Wielkiego Księstwa Poznańskiego nie istniało miasto o takiej nazwie. Zapewne więc powinno być *Fraustadt* (Wschowa).

116 Powinno być *Margonin*.

117 Powinno być *Bojanowo*.

Zakończenie

Wybór Zduńskiej Woli jako miasta lokacyjnego i jej urbanizacja, jak wynika z mapy Davida von Gilly'ego¹¹⁸ z lat 1802-1803, w miejscu, gdzie krzyżowały się dwa ważne trakty, nie była decyzją przypadkową. Zadecydowała o tym lokalizacja. Miejscowość leżała w pobliżu skrzyżowania ważnych szlaków handlowych, wiodących z Sieradza do Łaska oraz z Szadka do Widawy.

Jubileusz 200-lecia lokacji Zduńskiej Woli to doskonała okazja przypomnienia dziejów miasta, założonego w 1825 r. To wspaniałe zakończenie *rustikalnych* dziejów tej miejscowości i początek jej *municipalnych* losów. Poprzednie jubileusze, charakteryzujące się wielkim przywiązaniem obywateli do własnej przeszłości, niewiele wniosły do zasobów wiedzy o tym „wiejskim” trwaniu Zduńskiej Woli. Jednak na tle dorobku historiografii wyróżnia się wspomniana praca J. Śmiałowskiego o niej, wydana drukiem w 1974 r., a więc na 150-lecie lokacji.

Tekst poświęcony wsi Zduńska Wola w zasadzie podsumowuje dotychczasowe badania i uzupełnia je o nowe źródła, które wzbogacają wiedzę o losach wsi Zduńska Wola. Jednak ograniczone możliwości kompleksowego wyeksplorowania rękopiśmiennej podstawy badań, obejmującej księgi grodzkie i ziemskie sieradzkie oraz szadzkowskie, akta konsystorskie gnieźnieńskie i uniejowskie, akta wizytacji czy wykazy obciążeń fiskalnych wciąż czekają na monograficzne opracowanie.

Transformacja wsi Zduńska Wola z osady wiejskiej w municipalną to interesujący (i jeden z nielicznych) przykład przekształceń urbanistycznych wsi, poprzez targowisko wiejskie w miasto. O powodzeniu tego procesu zdecydowało nie tylko geograficzne położenie w miejscu zbiegających się szlaków handlowych, zaplecze wiejskie Zduńskiej Woli. Tym przeobrażeniom sprzyjała lokalizacja komory celnej oraz działania podejmowane przez Złotnickich, właścicieli wsi (erygowanie parafii, zachęcanie osadników do zamieszkania w przyszłym mieście i obdarzanie ich znaczącymi przywilejami). Informacja o „miasteczku” Czekaj koło Zduńskiej Woli nie dotyczy jednak osady posiadającej prawny status miasta.

118 *Map of South Prussia – 1802-1803 by Gilly*, The Society for German Genealogy in Eastern Europe, https://www.sggee.org/research/gilly_maps/south_prussia_map.html, [2.05.2025].

Bibliografia

Źródła

Biblioteka Książąt Czartoryskich – Oddział Muzeum Narodowego w Krakowie

- Łoyko F., Skarb: Regestr pogłównego prowincji wielkopolskiej. T. 2, 1674-1676, rkps, sygn. 1100.

Archiwum Diecezjalne we Włocławku

- Acta episcopalia, Akta wizytacji arcybiskupów gnieźnieńskich, sygn. Wiz. 59.

Archiwum Główne Akt Dawnych

- Archiwum Skarbu Koronnego, sygn. 25, 26.
- Księgi Spraw Publicznych (Kancelarskie) Metryki Koronnej, sygn. KK 51.
- Księgi ziemskie i grodzkie sieradzkie, Libri relationum, sygn. 40, sygn. 180.
- Sumariusze i księgi pomocnicze urzędu grodzkiego sieradzkiego oraz varia z akt ziemskich i grodzkich wielkopolskich, sygn. 28, 31, 32, 33, 35, 36.

Opracowania

Atlas historyczny Polski XVI wieku. Województwo sieradzkie i województwo łęczyckie w drugiej połowie XVI wieku, red. H. Rutkowski, cz. 1-2, Warszawa 1998.

Encyklopedia historii gospodarczej, red. A. Mączak, t. 1-2, Warszawa 1981.

Jurek J., *Na marginesie zduńskowolskiej księgi metrykalnej*, „Na Sieradzkich Szlakach” 2017, nr 1.

Kujawski W., *Diecezja kujawsko-kaliska. Opracowanie historyczno-źródłoznawcze*, Włocławek 2011.

Kujawski W., *Repertorium ksiąg wizytacyjnych diecezji kujawsko-kaliskiej przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku. Cz. 3. Wizytacje I połowy XIX w.*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2000, t. 74.

Kujawski W., *Repertorium ksiąg wizytacyjnych diecezji kujawsko-pomorskiej przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie, cz. 1*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2002, t. 77.

Kujawski W., *Repertorium ksiąg wizytacyjnych diecezji kujawsko-pomorskiej przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie, cz. 2*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2002, t. 78.

Kurowicz P., Szewczyk J., Sztandera G., *Z dziejów kościoła i cmentarza parafialnego w Korczewie*, Zduńska Wola 2012.

Librowski S., *Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Włocławku. Dokumenty samoistne*, t. 5, Włocławek 1996.

Librowski S., *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieź-*

- nieńskiej, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1974-1975, t. 28-31, z. 1-4, cz. 1; 1976, t. 32-33, z. 1-2, cz. 2; 1977, t. 34, cz. 3; 1978, t. 37, cz. 4.
- Łaski J., *Liber beneficiorum archidiecezyi gnieźnieńskiej*, wyd. J. Łukowski, t. 1, Gniezno 1880.
- Maroszek J., *Targowiska wiejskie w Koronie Polskiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku*, Białystok 1990.
- Miasta polskie w tysiącleciu*, t. 2, red. M. Siuchniński, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967.
- Nejman E., *Cztery pokolenia rodu Złotnickich w Zduńskiej Woli*, Zduńska Wola 2013.
- Nejman E., *Pochodzenie pierwszych mieszkańców Zduńskiej Woli*, „Na Sieradzkich Szlakach” 2017, nr 1
- Nejman E., *Rodziny ziemiańskie i ich majątki w okolicach Szadka*, „Biuletyn Szadkowski” 2022, t. 22.
- Nejman E., *Szlachta sieradzka XIX wieku. Herbarz*, wyd. 2, Zduńska Wola 2017.
- Nejman E., Stulczewski J., *Stefan Złotnicki (1779–1847) – założyciel miasta Zduńska Wola, podprefekt powiatu szadkowskiego, szlachcic i wolnomularz*, „Biuletyn Szadkowski” 2017, t. 17.
- Nowak T., *Własność ziemska w ziemi łęczyckiej w czasach Władysława Jagiełły*, Łódź 2003.
- Pawiński A., *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 2, Warszawa 1883.
- Ruszkowski A., *Cztery pokolenia rodu Złotnickich w Zduńskiej Woli (recenzja)*, „Na Sieradzkich Szlakach” 2010, nr 4.
- Rybus H., *Regesty wybranych zapisek z akt działalności arcybiskupów gnieźnieńskich*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1961, t. 3, z. 1-2.
- Szczygielski W., *Koncentracja szlacheckiej własności ziemskiej w Szadkowskiem w latach 1629-1789*, „Rocznik Łódzki” 1978, t. 26
- Sztandera G., *Akta metrykalne parafii Korczew*, „Biuletyn Szadkowski” 2015, t. 15.
- Sztandera G., *Świecka i kościelna przynależność administracyjna parafii Korczew*, „Biuletyn Szadkowski” 2015, t. 15.
- Szymczakowa A., *Nobiles Siradienses. Rody Porajów, Pomianów, Gryfów, Kopaczów i Pobogów*, Warszawa 2011.
- Szymczakowa A., *Szlachta sieradzka XV wieku. Magnifici et generosi*, Łódź 1998.
- Śmiałowski J., *Zduńska Wola. Monografia miasta do 1914 roku*, Łódź 1974.
- Śmiałowski J., *Złotnicy – cztery wieki rodu*, „Na Sieradzkich Szlakach” 1999, nr 1.
- Urzędnicy łęczyccy, sieradzcy i wielunscy XIII-XV wieku. Spisy*, oprac. J. Bieniak, A. Szymczakowa, Wrocław 1985.
- Urzędnicy województw łęczyckiego i sieradzkiego XVI-XVIII wieku. Spisy*, oprac. E. Opaliński, H. Żerek-Kleszcz, Kórnik 1993.
- Zajączkowski S.M., *O wielowioskowej własności szlacheckiej w województwie łęczyckim w XV i pierwszej połowie XVI w.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego.

Seria 1, Nauki Humanistyczno-Społeczne” 1969, t. 60.

Zajączkowski S.M., *Studia nad wielowioskową własnością szlachecką w Łęczyckiem i Sieradzkim i jej rola w osadnictwie (od końca XIV do połowy XV w.)*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1966, t. 14, nr 2.

Zajączkowski S.M., *Wielowioskowa własność szlachecka w dawnych ziemiach łęczyckiej i sieradzkiej w drugiej połowie XIII i XIV w.*, „Rocznik Łódzki” 1964, t. 9.

Zajączkowski S.M., *Własność rycerska w dawnych ziemiach łęczyckiej i sieradzkiej do połowy XIII w.*, „Rocznik Łódzki” 1961, t. 4.

Zajączkowski S., *Studia nad terytorialnym formowaniem ziem łęczyckiej i sieradzkiej*, Łódź 1951.

Zajączkowski S., Zajączkowski S.M., *Materiały do słownika historyczno-geograficznego dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej do 1400 r.*, cz. 1-2, Łódź 1966-1970.

Ziemie polskie Korony w II połowie XVI wieku. Wydanie zbiorcze, red. H. Rutkowski, M. Słoń, cz. 1-2, Warszawa 2021.

Żabiński Z. *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Wrocław 1981.

Witryny internetowe

https://www.psb.pan.krakow.pl/wp-content/uploads/2023/11/W-Wi_lista_hasel.pdf [19.04.2025].

<https://atlasfontium.pl/rejestry-poborowe-poznanskie/wstep-zrodloznawczy-pzn/> [3.05.2025].

https://pl.wikipedia.org/wiki/Zduńska_Wola [10.11.2024].

https://www.sggee.org/research/gilly_maps/south_prussia_map.html [2.05.2025].

